

GAPNING IKKINCHI DARAJALI BO'LAKLARI.

Avliyoqulova Ra'no Shukrullayevna

Toshkent shahar Sergeli tumani

237-maktab Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi 93 4528278

Annotatsiya: Ushbu maqolada Gapning ikkinchi darajali bo'laklari to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Ikkinchi darajali bo'laklar, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol, vositali, vositasiz to'ldiruvchi, sifatlovchi aniqlovchi.

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari (to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol) bosh bo'laklarga tobe bo'lib, ularni to'ldirib, aniqlab, izohlab keladi.

Gapdagi biror bo'lakni to'ldirib, unga boshqaruv yo'li bilan bog'langan bo'lak to'ldiruvchi deyiladi. To'ldiruvchi asosan kesimga bog'lanadi. To'ldiruvchi ikki xil bo'ladi: 1. Vositasiz to'ldiruvchi. 2. Vositali to'ldiruvchi.

Vositasiz to'ldiruvchi tushum kelishigidagi so'z bilan ifodalanib, kimni?, nimani?, qaerni? so'roqlariga javob bo'ladi. Vositasiz to'ldiruvchi ish-harakatga aloqador bo'lgan narsa-buyum, kimsani bildiradi (ish-harakatni to'g'ridan to'g'ri o'tgan narsa-buyum yoki kimsani bildiradi). Kechagi yig'inda Abdullani ko'rdim. To'ldiruvchi turdosh ot bilan ifodalanganda kelishik qo'shimchasi ba'zan tushib qoladi. Talabalar paxta terishdi.[1]

Vositali to'ldiruvchi jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigi qo'shimchalarini olib, kimga?, nimaga?, kimdan?, nimadan?, kimda?, nimada?; ko'makchilar bilan kelib, kim bilan?, nima bilan?, kim haqda?, nima haqda? so'roqlariga javob bo'ladi. Farzandidan umidi katta edi. Yaxshiga yondash, yomondan qoch. Do'stlik haqida insho yozdik.

Gapdagi biror bo'lakning belgisini yoki bir narsa-buyumning boshqasiga qarashli ekanligini bildirgan bo'lak aniqlovchi deyiladi: Qattiq sovuq, mayda qor yog'ib turgan edi. (A.Q), Qalandarovning hovlisi kattagina ekan. (A.Q.).

Aniqlovchi ikki xil bo'ladi: 1. Sifatlovchi-anqiqlovchi. 2. Qaratqich anqiqlovchi.

Sifatlovchi-anqiqlovchi qanday? qaysi? qancha? nechanchi? necha? qaerdagi? so'roqlariga javob bo'ladi. Sifatlovchi tomonidan aniqlangan bo'lak sifatlanmish deyiladi: qizil olma. Sifatlovchi va sifatlanmish bitishuv yo'li bilan bog'lanadi: Notanish kishi boshini ko'tarib unga qaradi. (S. A.).

Ba'zan sifatlovchi birikma holida kelishi mumkin: Erta bahorda sepilgan bug'doy ham maysa bo'ldi. Erta bahorda sepilgan sifatdoshli birikmasi sifatlovchi vazifasida kelgan. Qaratqich-anqiqlovchi kimning? nimaning? qaerning? so'roqlariga javob bo'ladi. Qaratqich tomonidan aniqlangan bo'lak qaralmish deyiladi. qaralmish qaratqich bilan moslashuv yo'li orqali birikadi. Uyning ichi bo'm-bo'sh edi. Qaratqich ba'zan

belgisiz(kelishik qo'shimchasisiz) kelishi mumkin: maktab kutubxonasi. Qaratqich-aniqllovchi qo'llanmasligi ham mumkin: Bizning maqsadimiz ulug'dir. Maqsadimiz ulug'dir.[2]

Izohlovchi aniqllovchining bir ko'rinishi bo'lib, bunda izohlovchi ot boshqa bir otni izohlaydi. Ya'ni izohlovchi ot bilan ifodalanadi. Izohlovchi izohlagan ot izohlanmish deyiladi.

Izohlovchi-izohlanmish ko'pincha chiziqcha bilan yoziladi: mexanik-haydovchi, xipchin-soch,ona-Vatan. Ayrim hollarda chiziqcha qo'yilmaydi: shifokor Muslimov, "Turkiston" gazetasi," «Farhod va Shirin» dostoni. Bunday izohlovchi shaxs oti bilan ifodalansa, qo'shtirnoqqa olinmay, nomidagi, nomli so'zlari bilan birga qo'llanadi: Oybek nomidagi jamoa xo'jaligi.

Kesimga bog'lanib, uning belgisini bildirgan bo'lak hol deyiladi. Hol ma'nosiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi.

1. O'rin holi qaerda? qayoqqa? qaerdan? so'roqlariga javob bo'ladi. Ot turkumidagi so'z, o'rin ravishi ko'p hollarda gapda o'rin holi vazifasida keladi: Sakson ota orqadan qarab qoldi. (O.)

2. Payt holi qachon?, qachongacha?, qachondan beri?, qachondan buyon?, qayvaqt? kabi so'roqlarga javob bo'ladi. Payt holi asosan ot, payt ravishi, payt ravishdoshi bilan ifodalanadi. Bugun konsertga boramiz. Bir ozdan keyin dahliz eshigi ochildi. (M.Sh)

3. Miqdor holi qancha?, qanchalab?, nechalab?, necha marta? so'roqlariga javob bo'ladi: Oz-oz o'rganib dono bo'lur.[3]

Miqdor holi asosan miqdor-daraja ravishi, son hamda hisob so'zlari bilan ifodalanadi. Onasi ishdan ancha kech qaytdi. Choydan bir qultum ho'pladi. (O)

4. Vaziyat (tarz, ravish) holi qanday?, qay holda?, qay vaziyatda?, qay tarzda? so'roqlariga javob bo'ladi. Vaziyat holi asosan ravish, ravishdosh, ot, sifat, taqlid so'zlar, ibora bilan ifodalanadi: Saida xayrlashib, orqasiga qaramay jo'nab ketdi. (A.Q).

Vaziyat holi ba'zan ish-harakatning bajarilishini o'xshatish yo'li bilan anglatib,-dek,-day,-larcha qo'shimchalarini olgan so'zlar bilan ifodalanadi. Shaftolilar egilgan, go'yo salom berganday. (P.M)

Ba'zan vaziyat holi yoyiq holda keladi. To'la singlisining shartiga rioya qilib, to'g'ri uyga jo'nadi. (M.Sh). Bu gapda singlisining shartiga rioya qilib ravishdoshli so'z birikmasi yoyiq vaziyat holi vazifasida kelgan.

5. Sabab holi nima sababdan?, nima sababli?, nima uchun?, nimaga?, nega? so'roqlariga javob bo'ladi. Odil uyalganidan qizarib ketdi. (O.). Sabab holi -lik,-sizlik,-ganlik qo'shimchali chiqish kelishigidagi otlar, shuningdek, sifatdoshdan keyin -dan qo'shimchasini keltirish bilan;

-gani, -ganligi qo'shimchali so'zlardan keyin sababli, tufayli, uchun so'zlaridan birini keltirish bilan ifodalanadi: Shodligidan qul Tarlon, To'xtamadi yig'idan.(H.O);

Majolsizlikdan kiyimlari joylangan sumkani ham tashlab, yuqori qavatga ko'tarildi. Qizi kelmaganidan ancha ranjidi.

6. Maqsad holi jo'nalish kelishikdagi so'z yoki harakat nomidan keyin uchun ko'makchisini keltirish bilan; fe'ldan so'ng uchun,deb so'zlarini keltirish bilan, maqsad ravishdoshi bilan ifodalanadi.[4]

Xulosa:

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari (to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol) bosh bo'laklarga tobe bo'lib, ularni to'ldirib, aniqlab, izohlab keladi.Gapdagi biror bo'lakni to'ldirib, unga boshqaruv yo'li bilan bog'langan bo'lak to'ldiruvchi deyiladi.Gapdagi biror bo'lakning belgisini yoki bir narsa-buyumning boshqasiga qarashli ekanligini bildirgan bo'lak aniqlovchi deyiladi.Kesimga bog'lanib, uning belgisini bildirgan bo'lak hol deyiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.www.ziyonet.uz. [1]
- 2.Ona tilidan qo'llanma.Hamroyev[2]
- 3.5-9-sinflar uchun (1997, A.Nurmonov, M.Abduraimova, Sh.Yusupova) · [3]
- 4.Diktantlar to'plami (1996, M.Yusupova).[4]